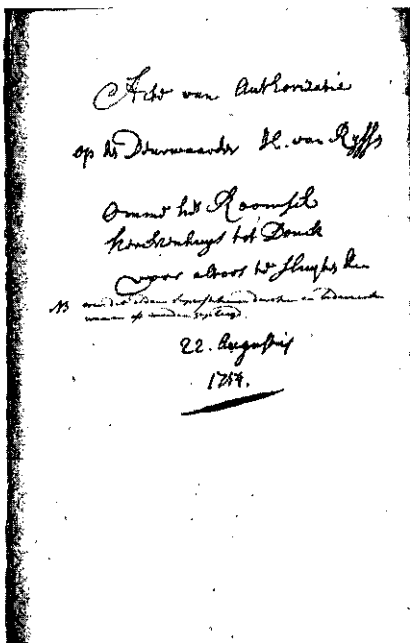

DE SLUITING VAN TIEN SCHUURKERKEN IN BRABANT IN DE ACHTTIENDE EEUW.

A.H.J. VAN DEN BRAAK

Omslag van de machtiging (Akte van autorisatie) voor deurwaarder H. van Rijssen, om de kapel van Sint Leendert te Donk „voor altoos te sluijten”.

In het archief van de Raad van Brabant en de Landen van Overmaze bevindt zich één omslag met stukken over „De tijdelijke sluiting van de schuurkerken te Boerdonk, Boxel, Donk, Hilvarenbeek, Lommel, Loon op Zand, Nuland, Oirschot, Standdaarbuiten en Wouw tussen 1715 en 1755”.¹⁾

Het betreft hier dus tien sluitingen van schuurkerken in een periode van veertig jaar. Zes van deze sluitingen vielen in het korte tijdsbestek van vier jaren (van 1752 tot 1756).

De hierbedoelde sluiting van schuurkerken waarover in het nog volgende uitvoeriger verslag wordt gedaan, was in drie gevallen veroorzaakt door het „onttrekken” van minderjarigen aan een opvoeding in een gereformeerd milieu. In vier gevallen was de sluiting een gevolg van vernieuwingen of verbouwingen aan of in de schuurkerk zonder voorafgaand verlof daartoe van de landelijke overheid. Dat is te zeggen: verlof van de Hoogmogende Heeren Staten Generaal. In één geval werd de schuurkerk gesloten omdat een gevangene (of gegijzelde) uit het gevang kon ontluchten. En tenslotte werd in twee gevallen een schuurkerk gesloten vanwege door de „Roomschen” bedreven „superstitiën”. Aan de hand van het genoemde dossier zullen we ze geval voor geval nagaan.

Voor goed begrip is het misschien gewenst eraan te herinneren dat al direct na de val van Den Bosch in 1629, waarbij de uitoefening van de katholieke godsdienst verboden werd, in de stad „huiskerken” ontstonden. Ze bestonden soms maar uit één kamer en hadden een kabinet met openslaande deuren, als altaar. Reeds in 1630 onderhandelden Bosschenaren met de Hoogschout van Bergaigne, om godsdienstoefeningen in zo’n huiskerk oogluikend toe te staan. Bergaigne (groot gezin) bezweek voor het Bossche „aanbod” en incasseerde (toen al) 2000 gulden voor die „oogluiking”.²⁾

Toen de protestantisering in de Meijerij vastere voet kreeg, vooral na 1648,

ontstonden op het platteland schuurkerken. De katholieken, die uit hun eigen kerkgebouwen waren verdreven, „kerkten” nu in het geheim in (boeren)-schuren.

Deze geheime katholieke godsdienstoefeningen in kerkhuizen en schuurkerken werden in die zeventiende eeuw vaak verstoord door de ruiters van de Bossche Hoogschout of de Drossaard van de Meierij. Alphons Mosmans heeft een aantal van die kerkstoringen in de zeventiende eeuw beschreven.³⁾ In een aantal gevallen werden de kerkgangers verdreven, maar in andere gevallen kwam het tot een regelrechte, niet zachtzinnige, confrontatie tussen „verstoorders” en kerkgangers. Maar er waren in de zeventiende eeuw ook vele drosten, schouten en stadhouders die een open oog hadden voor hun eigen beurs en voor de mogelijkheden om die te spekken als ze de verboden katholieke bijeenkomsten oogluikend toelieten. Ze lieten zich dus omkopen, al is daarmee niet gezegd dat alle „verstoringen” van katholieke godsdienstoefeningen nu uitbleven.

Toen in 1672 Franse troepen ons land binnenvielen (het jaar van „radeloos, redeloos, reddeloos”) en in de jaren die daarop volgden, ontstond er tegenover de katholieken zeer geleidelijk een soort tolerantie, die evenwel duur betaald moest worden. De „oogluiking” van de gereformeerde functionarissen leidde tot steeds hogere zwijg – ofwel recognitiegelden. Dat kon ook gemakkelijk, want al meer dan dertig jaar stond er een boete van 300 gulden op het beschikbaar stellen van zijn huis of schuur voor een katholieke godsdienstoefening. En wie betrapt werd op het bijwonen van zo’n bijeenkomst kreeg 25 gulden boete.

In 1730 besloten de Ho.Mo. Heeren Staten Generaal – bij wie de praktijk van de recognitiegelden zeer goed bekend was –, die gelden af te schaffen. Ze bedreigden de ambtenaren die ze toch nog zouden innen, met zware straffen, maar stelden hun meteen een compensatie in het vooruitzicht. Van iedere katholieke (schuur)kerk zou een vast bedrag geëist worden. De op die manier verkregen gelden zouden aan de officieren als schadeloosstelling worden uitgekeerd. En aan de katholieken werd op die manier het gebruik van schuurkerken (als een gunst) toegestaan. De „kerkstoringen” zoals die in de zeventiende eeuw voorkwamen, werden nu veel minder frequent; de sluiting van „gedoogde” kerkschuren (bij wijze van straf door de Hoge Overheid) nam toe.

Bij de uitvoering van de sluiting van de tien bovengenoemde schuurkerken is, denk ik, dezelfde procedurele weg gevolgd. De Hoge Overheid besluit de schuurkerk te sluiten. Een dienaar van die overheid (de deurwaarder) krijgt opdracht om dit besluit aan te zeggen bij de eigenaren of bestuurders van het gebouw, om de sluiting en verzegeling van het gebouw uit te voeren en van dat alles verslag te doen aan zijn opdrachtgever. Uit de beschikbare stukken over de tien onderhavige schuurkerk-sluitingen, blijkt niet altijd duidelijk wie verstaan moet worden onder de hiergebruikte term van „Hoge Overheid”. Dat zal mede een gevolg zijn van het beperkt aantal documenten dat beschikbaar is (in een van de gevallen slechts twee velletjes, voor de helft beschreven), maar daarin speelt ook mee een onduidelijkheid in de (bestuurs)-

relaties tussen organen van die „Hoge Overheid”.

Maar nu het inhoudelijk verslag. Drie van de genoemde schuurkerk-sluitingen (Standdaarbuiten, Loon op Zand en Nuland) waren een gevolg van het onttrekken van minderjarige kinderen, geboren uit een of twee gereformeerde ouders, aan een gereformeerde opvoeding en een gereformeerd milieu. Dat was strafbaar; het was in strijd met een resolutie (besluit) van de Ho.Mo. Heeren Staten Generaal uit 1649. Daarin was bepaald dat dergelijke kinderen, na het overlijden van een of beide ouders „ter bezorging” zouden staan van de magistraat ter plaatse. In Standdaarbuiten nu had in 1715 de schout twee minderjarige kinderen „wier moeder van gereformeerde religie was, maar wier twee voogden tot de roomsche religie behoorden”, uit handen van de roomse voogden los gekregen. De twee kinderen werden voorlopig uitbesteed bij de gerechtsbode. Maar na acht dagen werden ze 's nachts uit dat huis ontvoerd. De drossaard heeft toen de magistraat (dorpsbestuur) die overwegend katholiek was, en de roomse priester schriftelijk gemaand de minderjarigen „te doen reproduceren”. Dat had geen effect. De advocaat-fiscaal heeft toen een proef willen nemen, of hij door „het sluijten van het r.k. kerkenhuijs” aldaar „deese hardnekkige quaardaardigheid” meester zou kunnen worden. Het enige resultaat van die schuurkerksluiting was een protest van de katholieken bij Haar Ho.Mo. tegen deze sluiting. Over de „zaak” Standdaarbuiten is in het archief maar één brief bewaard. Het is een advies dat de drossaard desgevraagd uitbrengt aan Ho.Mo. naar aanleiding van het protest van de katholieken. De duur van de schuurkerk-sluiting en de afloop van de zaak blijven onbekend.

Nu het geval Loon op Zand. Daar woonde Jan Kievitz, in leven president-schepen van Loon op Zand en aanhanger van de gereformeerde religie. Hij trouwde in 1737 met zijn – van huis uit katholieke – dienstmeid Elisabeth Bouwens. Voordat ze trouwden werden voor schepenen van Loon op Zand huwelijksvoorwaarden verleden. Daarin werd o.a. „expresselijk gestipuleerd” dat de bruid „de roomse religie zou afgaan en in de gereformeerde religie zou leven en sterven, alsook alle kinderen uit dat huwelijk te verwekken, in de gereformeerde religie zou onderwijzen en opvoeden”. Vijf jaar later maakten Kievitz en zijn vrouw een testament, waarbij Kievitz aan zijn vrouw goederen vermaakte onder speciale verplichting dat zij hun twee kinderen in de gereformeerde religie zou opvoeden. Tot voogden benoemde hij zijn broer Anthony Kievitz en Jan Rombouts.

Jan Kievitz is kort daarna overleden. Zijn weduwe Elisabeth Bouwens hertrouwde met Lambert Mone „zijnde van de Roomse religie – welke sij met verlatinge van de gereformeerde godsdienst ook weer hadde gecompleteerd en tot nu toe bleef aankleven”. In weerwil van het testament is zij ook de twee kinderen in de Roomse religie gaan opvoeden.

De twee voogden richtten een verzoek tot de Raad van Brabant om de twee kinderen Anthony en Petrus Kievitz (nu 12 en 13 jaar oud) de facto in handen van de voogden te stellen. Bij vonnis van de Raad – 13 november 1754 – gebeurt dat en de voogden bestellen de kinderen bij de gereformeerde schoolmeester in het Gelderse Garderen. Nog geen jaar later, in oktober

1755, worden de kinderen daar 's nachts ontvoerd en naar de Oostenrijkse Nederlanden gebracht.

De drossaard verzoekt nu aan Ho.Mo. om de „twee kerkhuysen van Loon op Zand” te sluiten tot de tijd dat de twee kinderen terug zullen zijn. De schuurkerk van Loon op Zand is daarna gesloten, al wordt uit de stukken niet duidelijk voor hoelange tijd.⁴⁾

Maar elf maanden later – september 1756 – klagen de voogden bij de Ho.Mo. dat het enige effect geweest is, dat de kinderen naar het kasteel van Loon op Zand zijn gebracht en nog Rooms worden opgevoed.⁵⁾ Zij vragen nu hun request in handen te stellen van het Officie Fiscaal, waarschijnlijk in de hoop dat het Officie in een of andere vorm nieuwe strafmaatregelen zal nemen.

Tezelfder tijd echter heeft de gewezen stadhouder van Loon op Zand, Anth.Glavimans met twee schepenen zich tot de Ho.Mo. gewend (en ze voegen er bij: in opdracht van de twee kinderen Anthony en Pieter, die nog in behoorlijke doch lastige bewaring zijn in Loon op Zand) met het verzoek dat de Ho.Mo. de kinderen in protectie zullen nemen.

Een half jaar later blijkt dat de Regenten van het weeshuis in Den Bosch bezwaren hebben om de kinderen op te nemen. In juni 1757 spreken de Ho.Mo. dan uit dat de kinderen „bested” moeten worden onder particulier opzicht van een persoon van de Gereformeerde Religie in een plaats „waar weinig of geen Roomsgezinden wonen”. We zouden kunnen zeggen: terug naar Garderen dus.

Of de strijd om en het gesol met de kinderen daarmee is afgelopen, blijkt niet.

Het derde geval waarbij onttrekking van een minderjarige aan het ouderlijk gezag tot sluiting van de schuurkerk leidde, speelde zich af in 1743 in Nuland. Daar woonde een beroepssoldaat, geboren Zwitser, gereformeerd (evenals zijn vrouw), Johannes Haarlegger genaamd. Haarlegger had twee dochters van ongeveer 15 jaar. Het voornemen bestond om een van de meisjes als dienstmeid te verhuren bij de predikant voor Nuland en Geffen, Josias de Waal. Volgens een lezing van de drossaard hadden „enige Roomsgezinden (. . .) toeleg om de kinderen tot het Pausdom te verleiden” en hadden zij hen nu naar Uden vervoerd. Uden lag in het land van Ravenstein en dus niet binnen de landsgrenzen. Op verzoek van de drossaard besluiten de Hoogmogende Heren Staten Generaal, de drossaard te gelasten aan de Roomse pastoor in Nuland aan te zeggen dat hij ervoor moet zorgen, dat de kinderen binnen veertien dagen weer in de macht van de vader zijn. Zo dit niet gebeurt, wordt de schuurwerk gesloten en wordt de pastoor verboden, enige pastorale functie uit te oefenen.

De meisjes keerden niet terug, en korte tijd later werd de schuurkerk gesloten. Vervolgens stuurden twee ingezetenen van de heerlijkheid Nuland, Joost Hanegraaf en Gijsbert Ruijs „zo voor zig als voor de meest principaalste ingezetenen, alle van de Roomsche religie”, een request aan Ho.Mo., en zij verzochten „het kerkenhuys weer te openen” en de pastoor te permitte-

ren zijn priesterlijke functies weer uit te oefenen.

De Ho.Mo. Heren hebben met dit geval – denk ik – in hun maag gezeten. Op 10 Augustus en 9 September schreven zij aan de Hoogschout van Den Bosch, om met de Nulandse drossaard Willem Aanhuijs te overleggen en Ho.Mo. te adviseren „door wat meest bekwame middelen de voorschreven kinderen wederom te bekomen zouden zijn”. In een missive van de Hoogschout meldt deze, dat hij op 29 december 1743 een gemachtigde naar Ravenstein gestuurd heeft. Deze gemachtigde heeft daar de Drossaard J.J. Bloemaart bezocht, opening van zijn commissie gegeven en verzocht dat de meisjes aan hem zouden worden meegegeven naar Nuland.

De Drossaard had daarop gezegd dat hij de beide meisjes wel van Uden naar Ravenstein wilde brengen „en daar onder zijn protectie in behoorlijke securiteit te doen verblijven”. Maar hij had „swarigheid” gemaakt om de meisjes over te leveren, zonder speciale permissie van Zijne Churfürstelijke Doorluchtigheid van de Paltz of desselfs Hoff te Dusseldorp”. En wel omdat vanuit Nuland al zes maanden geleden een brief was geschreven aan dat Hof in Dusseldorp. Het Hof had hem Drossaard, en de Schout van Ravenstein daarover geïnformeerd. Zij hadden beiden daarop antwoord gegeven aan het Hof, maar nadien hadden zij van het Hof geen enkel nader bevel ontvangen. De Drossaard was nu „bedugt” dat de „overlevering” van de kinderen hem kwalijk zou worden genomen. Daarom adviseerde hij dat de gemachtigde zich namens de vader tot het Hof in Düsseldorf zou wenden. De Drossaard zou dan zorgen dat de kinderen in Ravenstein ten koste van de gemachtigde werden bewaard. Dit laatste is gebeurd. De meisjes werden binnen Ravenstein gebracht en door de Drossaard onder bewaring van de „RigterBoode” gesteld.

De gemachtigde wendde zich vervolgens tot de heer Elsakker, „Resident van den Here Churfürst van de Paltz” in Den Haag en verzocht hem bij het Hof in Düsseldorf permissie tot teruggave van de meisjes te bewerken.

De Ho.Mo. Heren Staten-Generaal namen kennis van dit (daags tevoren in Den Haag opgesteld) verslag, waarover zij wellicht reeds mondeling waren ingelicht. Zij besloten, de stap van de Bossche/Nulandse gemachtigde bij de vertegenwoordiger van de Keurvorst van de Palts, Elsakker, te ondersteunen. Zij droegen hun medelid Van Palland („Gedeputeerde tot de Buitenlandsche zaken”) op, bij de heer Elsakker „te representeren dat Ho.Mo. zich beklagen dat twee minderjarige kinderen met list of geweld aan de opvoeding door haar Vader onttrokken zijn, vervoert zijn naar het Land van Ravenstein, en op minnelijke instanties niet wierden gerestitueert. Dat hetzelfde tegen alle Regels van Regten en goede nabuurschap aanlopende, Ho.Mo. voors. minderjarige kinderen als haar onderdanen, van het Territoir van den Staat clandestien vervoert, reclameeren ten einde de kinderen weer onder bewind van haar vader te brengen en verzoeken Elsakker daartoe zijn goede officiën te willen aanwenden”.

Uit het dossier blijkt niet, of deze Nulandse kwestie tenslotte via „buitenlandse zaken” door Ho.Mo. geregeld is kunnen worden.⁶⁾

Vier andere schuurkerk-sluitingen in de 18e eeuw (Lommel, Hilvarenbeek, Boxel en Wouw) hebben plaatsgehad omdat er aan de schuurkerk zonder verlof iets verbouwd of verbeterd was.

Het verbod daartoe bestond sinds 1721. Hierboven is reeds gezegd dat de Staten-Generaal eerst na 1672 de Roomse godsdienst gingen *dulden*, dat is letterlijk: lijdzaam verdragen. Pas in 1721 gebruikten de Staten-Generaal voor de eerste keer de term, de Roomse godsdienst te *permitteren*, dat is letterlijk: toestaan. Maar zij voegden daar onmiddellijk aan toe, dat in Brabant geen Roomse kerkhuzen zouden mogen worden vergroot of vernieuwd (van buiten) zonder voorafgaand verlof van Ho.Mo.

Op vernieuwen of verbouwen zonder verlof stond de straf, dat men de oogluikende toelating van de schuurkerk geheel zou verliezen. Ruim dertig jaar later mochten ook binnenin de Roomse kerkhuzen geen „vernieuwingen, timmeragiën of melioratiën” gemaakt worden.

Op 29 december 1728 werd de schuurkerk in Lommel (toen gebied van de Staten) op order van de advocaat-fiscaal van Brabant gesloten door de deurwaarder Hendrik van Rijssen, (die in latere jaren nog menige schuurkerk zou sluiten en verzegelen).

Negen maanden later heropent dezelfde Van Rijssen de schuurkerk, om mogelijk te maken dat de aangebrachte vernieuwingen en vergrotingen worden afgebroken, zoals Ho.Mo. hebben besloten. Hij doet daarna exploit bij de Roomse pastoor, de kerkmeester en de president van Lommel, om hun namens de advocaat-fiscaal van Brabant aan te zeggen dat de resolutie van Ho.Mo. binnen drie weken „punctieijk” moet worden uitgevoerd.

Bij de uitvoering van alle hier nog volgende schuurkerk-sluitingen zien we steeds een deurwaarder optreden.

De kerk van Hilvarenbeek wordt – 24 jaar na Lommel – op 20 februari 1752 gesloten „op last van het Hoog Officie der Stad en Meierij van Den Bosch”.

Er is aan deze schuurkerk „sterk getimemrt” en er zijn „daerinne gemaakt considerabele vernieuwingen”. De Roomse pastoor Litsenburg en de kerkmeester Willem Cox konden geen permissie hiertoe tonen. Desondanks zijn zij „op eigen autoriteit met het werk voortgevaeren”. Dus wordt een deurwaarder opgedragen, uit naam van de Hoofdschout der Stad en Meierij het „Rooms kerkenhuijs te sluijten en de versegelen”. Op 16 maart 1752 hebben Ho.Mo. de sluiting en verzegeling goedgekeurd. Pastoor Litsenburg en de kermeesters Willem Cox en Hendrik Naegelmakers dienen bij Ho.Mo een verzoek in om het „roomsch kerkenhuijs” weer te ontsluiten en te ontzegelen. Als op 3 juli 1752 dat verzoekschrift behandeld wordt, is de zaak intussen blijkbaar door een commissie onderzocht, want er ligt tevens een rapport ter tafel van de heren Van Haersolte en anderen. Ook is er een bericht (advies?) van de Hoogschout van Stad en Meierij, Graaf van Regteren Altena. Ho.Mo. besluiten nu, dat de verzoekers zal worden gelast „het houten verwulffsel en het geene sij verder van nieuws in haer voors. kerkenhuijs tot verciering vant selve hebben doen maeken, te laeten affbreeken en alles te herstellen in dien staet waer in het bevoorens is geweest, op peene van naedere dispositie”.

De Hoofdschout wordt opgedragen er op toe te zien, dat in de kerk geen diensten geschieden voordat aan de resolutie „punctueel” zal zijn voldaan. Op 10 juli 1752 begeeft de deurwaarder Hendrik van Rijssen, die ook, op 25 februari 1752, de kerk had verzegeld en gesloten, zich opnieuw naar Hilvarenbeek

- om vast te stellen dat de zegels nog ongeschonden zijn
 - en om pastoor en kerkmeesters in kennis te stellen van het bevel van Ho.Mo. om het gewelf af te breken, enz.
- (Het dossier biedt geen verdere informatie over Hilvarenbeek.)⁷⁾

Vijf weken nadat de schuurkerk van Hilvarenbeek weer was opengesteld, werd de schuurkerk in Boxtel gesloten. Daar speelde eenzelfde kwestie als in Hilvarenbeek en waarschijnlijk in navolging daarvan, want de kerk van Boxtel werd op last van de drossaard van Boxtel gesloten vanwege „timmeragiën en vernieuwingen” buiten permissie en op eigen autoriteit, waarbij o.a. verwezen werd naar de resolutie over Hilvarenbeek. De schuurkerk van Boxtel werd vier maanden later – aan de vooravond van Kerstmis 1752 – weer „ontzegeld”. Ho.Mo. hadden besloten dat de vernieuwingen „voor deze reize” werden „geconniveert”.

In het dossier bevindt zich geen verdere informatie.⁸⁾

In Wouw hadden de katholieken in 1648 alle versieringen en voorwerpen van eredienst uit hun oude kerk naar een boerenschuur weten over te brengen. Vanaf die tijd werd deze schuur voor de katholieke eredienst gebruikt.

Op 30 juni 1755 doet deurwaarder Zwart exploit aan Gregorius Doolaghe, Rooms priester te Wouw en aan Jan Sanders, een der kerkmeesters. In de schuurkerk zijn verschillende vernieuwingen en reparaties verricht. Bovendien wordt in de schuurkerk „gebruikt een spelend orgel, hoog 6 voeten en breed 3 voeten en 9 duijmen”. Er is voor dat orgel zelfs een organist aangesteld, die daarvoor tractement krijgt „tot bezwaar van de gemeente”. De Advocaat-Fiscaal en Procureur-Generaal van Brabant wil daar opheldering over. Jan Sanders zegt tot de deurwaarder: „Ik zal er de heer Pastoor over spreken”. En de pastoor zegt: „Zo ras mogelijk zullen wij den Heer Fiscaal satisfactie trachten te geven”.

De antwoorden waren – zo de heer Fiscaal Van der Eck ze al gekregen heeft – niet bevredigend. Want drie weken later, op 21 juli 1755, constateert hij dat voor reparaties noch orgel een permissie getoond kan worden en geeft hij opdracht de schuurkerk te sluiten. Aan pastoor Doolaghe wordt bovendien verboden in de schuurkerk enige dienst te doen of te gedogen.

Uit het verslag van deurwaarder Zwart weten we, dat hij op 21 juli 1755 zich bij pastoor Doolaghe heeft vervoegd om de sleutels te halen. De pastoor zei: „De sleutels zijn bij de koster; ik zal met U gaan om die te halen”.

Toen ze hem door de koster ter hand gesteld waren, heeft de deurwaarder de vijf deuren op een secure wijze gesloten „en met agt distincte sachtetten aan ieder van dezelve deuren behoorlijk verzegelt”. De deurwaarder heeft vervolgens zijn exploit aan de pastoor voorgelezen en hem een copie overhan-

digd. De pastoor zei toen: „Ik zal de orders van de Heer Fiscaal observeren”. Vervolgens heeft de deurwaarder de sleutels aan de Fiscaal ter hand gesteld. Ondertussen was bij het Officie-Fiscaal een verklaring binnengekomen van de drossaerd van Wouw, Mr. Jan Jacob Stuerman. De heer Stuerman verklaart daarin dat hij in 1742 (dat is dertien jaar geleden) drossaerd geworden is. Hij vond toen in de Roomse kerkschuur een orgel dat „geheel ontsteld en

Er worden

M. B. G.

*Zij onderschreven Rooms-priester ende
kerkmeesters van de Roomse kerk-schuur te
Wouw, beloven mits desen geen verder gebruik
te sullen maken van het orgeltje van ouds aldaer
geplaets geweest, voor en aen. Doot daer toe een
speciale permissie van Haer Hoogmogende sal.
Zijn verlost en verleent geworden, verzoekende
den wel Ed. Geth. Heer Fiscaal de goetheit te
willen hebben in aenmerking van de geruïneerde
toestand deser gemeente, van daer jegens de
authorisatie, by syn wel Ed. Geth. tot het sluyten
over kerk-schuur op den 29 july 1755 gegeven
in te breken en bujten effect te stellen
actum Wouw den 10. maart 1756*

*Grdg. Doolaghe Pastoor
van wouw*

*Jan Hendrik princhmeester
(Laurijs Van Hal kerkmeester
hij van in i grothaid van in i
Domingus van der schuurmeester*

Pastoor Doolaghe en de kerkmeesters van Wouw, beloven op 10 maart 1756 dat zij het orgeltje in de schuurkerk niet meer zullen gebruiken. En zij verzoeken de Heer Fiscaal of hij de goedheid wil hebben om de zeven maanden eerder gesloten schuurkerk weer te openen. Hierboven het - in onze ogen, vernederend - document.

onbruikbaar was". Hij won informatie in bij de Roomse priester Cras (toentertijd pastoor in Wouw). Die vertelde hem dat het orgel in vroeger tijd was (op)-gesteld „door een zekere Klop of Quesel genaamd Van Ackeren" en op haar kosten. Deze kwezel, „een lievehbster van de Musieq zijnde", had uit liefhebberij altijd op dat orgel gespeeld. Na haar dood was er niemand die orgel kon spelen. Het orgel was wel blijven staan maar door de tijd geheel ontsteld en onbruikbaar geworden. Dat was dan ook de reden waarom drossaard Stuerman er destijds geen werk van had gemaakt. Maar toen hij – drossaard – in het begin van dit jaar vernam dat het orgel gerepareerd was en tijdens de diensten in de schuurkerk gebruikt werd, en er zelfs een organist op tractement was aanbesteed, had hij de kerkmeester Jan Sanders bij zich laten komen. Hij had hem de onbetamelijkheid van zijn handelingen voorgehouden. Ze waren de gereformeerden een ergernis, de gemeente tot bezwaar en direct in strijd met de bevelen en plakaten van de Souverein. Sanders had toen getracht alles quasi te rechtvaardigen met te zeggen dat de organist niet ten laste van de gemeente was, maar betaald werd uit kerkinkomsten, en dat het orgel bij vorige drossaards niet verboden was. De drossaard achtte dit antwoord „in geen deele voldoende" en gaf daarom nu kennis aan het Officie Fiscaal. Dat was op 9 juli 1755, een week nadat bij deurwaardersexploot aan pastoor en kerkmeester gevraagd was de permissie voor verbouwing en orgel te tonen, en twaalf dagen voordat deurwaarder Zwart de schuurkerk was komen sluiten en verzegelen.

J.B. Krüger zegt in zijn geschiedenis van het bisdom Breda, „dat de kerk-schuur in Wouw gesloten werd om redenen die het daglicht niet mogen zien".

De oud-gemeentearchivaris van Bergen op Zoom, Levelt, meent echter over dat gebeuren wèl daglicht te kunnen laten schijnen. Hij verklaart de sluiting uit een baldadig gebeuren in een zomernacht van 1755. In de tuin van de drossaard te Wouw waren tuinsieraden verbrijzeld en 167 fruitbomen afgebroken. Ook waren brieven van vrijgeleide („Brieven van Sauvegarde"), die de raad van Brabant aan de drossaard had verleend om hem tegen onrecht te beveiligen, afgescheurd.⁹⁾

Nu bevindt zich tussen de archiefstukken over de kerksluiting in Wouw een stuk uit de tweede helft van juli 1755 (zonder dagaanduiding), dat deze lezing bevestigt. Het is een lastgeving van de Raad van Brabant, op voordracht van het Officie Fiscaal, om bij deurwaardersexploot pastoor Doolaghe en de kapelaans Guido Knopf en Ambrosius van Bosstraten aan te zeggen dat de schuurkerk die 21 juli gesloten en verzegeld is, gesloten zal blijven totdat de daders van de „moedwilligheden en geweldenarijen" zullen zijn gedetineerd. Hetzelfde geldt voor degenen die de publikaties van Sauvegarde van 20 juni l.l., door de deurwaarder op 28 en 30 juni aangeplakt, hebben afgescheurd. Het wordt niet duidelijk wat de eerste aanleiding tot sluiting van de schuurkerk is geweest: de baldadigheden die het daglicht niet mochten zien, of de eerste stappen van de drossaard bij de kerkmeester Jan Sanders over het orgel en de kerkreparatie. Ook op de vraag waarom de drossaard zijn Sauvegarde is verleend, hebben we nog geen antwoord. Dat Wouw in die dagen in

een gespannen toestand verkeerde, is zeker.

De schuurkerk van Wouw werd na ruim acht maanden weer ontsloten, echter pas nadat pastoor en kerkmeesters schriftelijk verklaard hadden het orgel niet meer te zullen gebruiken.

Deurwaarder Hus heeft zich op 8 april 1756 „getransporteert naar Wouw”, en zich daar vervoegd bij pastoor Doolaghe met het verzoek om hem de schuurkerk aan te wijzen. De pastoor wees hem toen een gebouw „in forme van een schuur” aan, welks deuren verzegeld waren met „drie graeuw gaerne linten en zes cachetten met een deurwaarders Stock in rood lack”.

De deurwaarder Hus constateerde dat de zegels ongeschonden waren; vervolgens heeft hij ze van de deuren gelicht, de deur met de sleutel ontsloten en de sleutel aan pastoor Doolaghe overhandigd. Hus las zijn exploit voor en Doolaghe zei: „Ik sal Sorge dragen dat aan de belofte en Recommandatie van den Heere Fiscaal sal worden geobedieert en voldaan”.¹⁰⁾

In Oirschot ontmoeten wij een nieuwe reden om een schuurkerk te sluiten. In dit Middenbrabantse dorp was in 1741 een man, Anthony Andries Scheepens genaamd, gevangen of gegijzeld. De reden daarvoor blijkt niet uit het archief-dossier.

In de nacht van 4 op 5 oktober 1741 is hij „uit de gevangnisse op het Stadhuijs binnen Oirschot door een of meer geweldenaars” weggehaald en naar elders getransporteerd. De term „geweldenaars” wordt bewust gebruikt, want de bevrijding had plaats „op violente wijze”, dus ging ze gepaard met geweld.

Het is de Raad van Brabant die dan aan de Procureur-Generaal van Brabant verzoekt om „het Roomsche Kerkenhuijs in de Heerlijkheid van Oirschot op eene secure wijze te sluiten en te verzegelen”, totdat de ontvluchte Scheepens weer gedetineerd is, of de medeplichtigen in handen van de Justitie zijn.

Een der eerste deurwaarders van de Raad van Brabant (niet met name genoemd) begeeft zich op 14 oktober van Den Haag naar Oirschot en vervoegt zich op 19 oktober bij de (eveneens niet met name genoemde) kerkmeester „van het Roomsche Kerkenhuijs”, van wie hij de sleutel ontvangt. In zijn exploit schrijft de deurwaarder dat hij om elf uur 's morgens „de kerkschuur zijnde voorzien met drie deuren, dezelve drie deuren op een secure wijze met drie kettingen heeft gesloten”, en met het zegel van de Raad van Brabant „ieder van dezelve drie deuren behoorlijk verzegelt” heeft. Op de pui van het stadhuis te Oirschot heeft hij „na klokgeslag” de sluiting gepubliceerd en aan de omstanders voorgelezen. Hij heeft verder exploit gedaan aan Petrus van Helmont, Rooms pastoor te Oirschot, die tot antwoord gaf: „Ik zal Haar edel Mog. gehoorzamen”. De deurwaarder deed verder exploit aan de kapelaans Hendrix Venninx (die antwoordde: „Ik zal aan de resolutie en bevelen van Haar Ed.Mog. voldoen”) en Jan Baptist Oudenhoven (die antwoordde: „Ik zal gehoorzamen aan de resolutie en bevelen van Haar Ed.Mog.”).

Als bijzondere noot aan het slot van dit exploit vermeldt de deurwaarder, dat hij 's avonds om 10 uur er kennis van kreeg dat een van de zegels was los-

geraakt. Daarom ging hij de volgende morgen om 9 uur weer naar de kerk om dat zegel te vernieuwen. Bovendien sloeg hij in alle banden van de zegels nagels of kleine spijkers.

Het dossier biedt over Oirschot geen verdere informatie.

Er zijn twee kerksluitingen in het desbetreffende dossier te vinden die plaats hadden op grond van „gepleegde superstitiën”. De plaatsen waar dit gebeurde, lagen dicht bij elkaar; het zijn Donk en Boerdonk. In beide gevallen betrof het bedevaartplaatsen, die – historisch gezien – door de sluiting definitief hun einde hebben gevonden cultusplaatsen.

Allereerst dan Donk, waarover maar één, overigens interessant, stuk bewaard is. In Donk stond een Leonarduskapel; Knippenberg zegt dat het de enige Leonarduskapel in heel Brabant was. Volgens Wichmans was er een grote toeloop van pelgrims. Van Velthoven schrijft dat in 1699 de Classis Peel- en Kempenland een request aan Ho.Mo. stuurde, waarin zij zich richtte o.a. tegen de openbare bedevaarten in Beek en Donk. In 1739 zal de zaak van de bedevaarten in Donk weer bij de Ho.Mo. Staten aan de orde geweest zijn. In dat jaar immers besloten zij „dat de Roomschegezinden tot Donk zonder offensie an de gereformeerde ingezetenen, in alle zedigheid haaren godsdienst zouden verrigten”. Maar zij moesten zich ervoor wachten, daar vreemde priesters of monniken toe te laten. En ze mochten ook geen „superstitie devoties van Beevaart” plegen, want dan „zou het kerkenhuijs voor altoos gesloten worden”.¹¹⁾

In 1754 nu wordt door de Advocaat-Fiscaal geconstateerd dat er „onverdragelijke beevaarten en superstities” worden gepleegd in Donk. Dat gebeurt „omtrent zeker houten opgecierd beeld onder den naam van Sint Leendert”. Dat beeld is geplaatst in het „kerkenhuijs” te Donk en wordt dagelijks door allerlei mensen, tot grote ergernis van de gereformeerde ingezetenen, bezocht en geëerd. De Roomse pastoor van Donk, Wilhelmus Beekmans, bevordert en handhaaft dat allemaal, want hij ontvangt daarvan dagelijks het offer. Bijzonder profijtelijk is dat voor hem in een bepaalde tijd van het jaar, n.l. in de tijd van de z.g. Donckse Weyinge. De deurwaarder die exploot zal moeten doen aan pastoor Beekmans te Donk en aan de kerkmeesters Jan van Empel en Hendrik van Dinther krijgt behalve de sluiting en verzegeling van „het kerkenhuijs” nog een bijzondere opdracht: In het kerkenhuijs is nog altijd het beeld van Sint Leendert tentoongesteld; dat beeld is van buiten ook te zien door een raampje zonder venster, dat uitkomt in de hof van Peter Bartels Verhallen, en het beeld wordt van dat punt uit ook vereerd. Dus wordt de deurwaarder gelast, tegelijk met het sluiten van de schuurkerk (ten koste van de pastoor) ook dat glasraampje in de tuin van Verhallen dicht te laten metselen. Bovendien moet hij de drie andere glasramen van binnen en van buiten met planken dichtspijkeren.

En tenslotte dan de kapel op Boerdonk, „een gehuchte onder het Dorp Erp”. Op 18 juni 1756 geeft de Advocaat-Fiscaal W. van der Esch opdracht, deze kapel te sluiten.¹²⁾

De kapel wordt omschreven als „zeeker klein Huijsje, hetwelk door de inge-

zetenen wordt onderhouden". In het huisje staat op een altaar „het Houte Beeld van den Hijligen Cornelis, wesende met kleederen verciert". Het altaar is met linnen bekleed, er branden altijd een of meer waskaarsen, en in het huisje staan nog vijf andere houten beelden, waaronder een „verbeeldende de Heere Crhistus aan het Kruijs".

Naast de kapel woont een vrouwspersoon, genaamd Dirske Jan Frensen, een Klopje of Queesel, die de sleutel onder zich heeft.¹³⁾

„De voorschreven zoogenaamde Hijlige Cornelis" wordt dagelijks door de Roomse ingezetenen van Boerdonk „bezocht en aanbeden". Dirske Jan Frensen heeft een hoorn waarop zij blaast als het tijd is om te komen bidden.¹⁴⁾ Zij begint altijd zelf het gebed met luide stem en zij doet dat al jaren. De laatste keer is het nog geconstateerd op 22 mei. Bovendien werd toen op last van Dirske een kaars aangestoken. De Advocaat-Fiscaal stelt vast dat daar „openbare superstitiën" zijn gepleegd, „in weerwil van 's Lands Placaten en Resoluties". Ze kunnen niet worden getolereerd, ze moeten worden belet, te meer „omdat het voors. Klein Huijsje notoirlijk niet gerekend kan worden onder de zoodanige Roomsche Kerkschuren waarmee de Roomschegezinden bij conniventie is gepermitteerd, in alle zeedigheid, en mits geen offensie aan de Gereformeerde Ingezetenen gevende, dezelve godsdienst in stilte te oefenen".

De Advocaat-Fiscaal heeft waarschijnlijk op weerstand gerekend bij het sluiten van de kapel, want hij draagt de deurwaarder bij voorbaat op, een smid met het nodige gereedschap mee te nemen. Voor geval Dirske de sleutel niet geeft moet de smid de kapel openbreken en later weer dichtmaken. De deurwaarder krijgt bovendien opdracht, een nauwkeurige inventarislijst te maken van alle voorwerpen die hij in de kapel aantreft. Die lijst omvat elf nummers.

We geven ze hier – voor sommige voorwerpen ingekort – weer:

- 1 „Eerstelijk een houten Popje of beelt, groot een en een halve voet, tot de voeten gekleed met een damaste polonaise van groene en witte bloemen doorwerkt; verbeeldende een seer oud man houdende in zijn rechterhand een stok of staff, in zijn linker een boekje, dog mede van hout, op zijn hoofd een mutsje dat boven spits toeliep en een wit bandje om den hals, verbeeldende (soo de Queesel zei) den hijligen Cornelis, hebbende nevens 't Clyne Crucifix de beste plaets op den altaer".
- 2 Een klein crucifix;
- 3 Vier houten kandelaars;
- 4 Vier bloempotjes van Delfts aardewerk;
- 5 een houten blokje met waskaars voor crucifix;
- 6 een groen kleed op het altaar;
- 7 „vijf gemene schilderijtjes boven het altaer, verbeeldende personen in heilige gewaden";
- 8 een houten beeld, vijf voet hoog, met een klein beeld in de rechterhand en kroontjes op het hoofd. De kwezel zei dat dit Christoffel verbeeldde,

„maer soo het ons toescheen, verbeelde deselve Maria, omreede dat se een seer mooie Vrouwen Tronie hadde”.

- 9 Drie houten beelden, waarvan één Sint Teunis (met een „verkje” aan de voet), een ander Sint Hubert (met staf en jachthond) en een onbekend beeld.¹⁵⁾

Tot de inventaris behoren verder nog twee ruwe houten banken van 4 of 5 voet lang en een vier voet hoog kruisbeeld op een dwarsbalk tegenover de ingang.

De kapel zelf wordt in de aanhef van de inventaris als volgt omschreven:

„Seker huijsje lang dertig
breed twintig voet
aan de Oostsijde dubbele deur
met een slegt slot
in de leeme want aan de Suijsijde
twee glaese raampjes
in 't Noorden een raampje
sijnde slegt met stroo gedekt
de plattegrond van sekere klijagtige
aerde gemaekt.

Uit het door de deurwaarder Van Rijssen uitgebrachte exploit weten we dat hij de kapel op 20 juni 1755 gesloten heeft, geassisteerd door Martin van Hijnbergen, vorster van Veghel en Dirk Cleene, vorster van de Heerlijkheid van Beek en Donk. Dirske Jan Frensen maakte geen moeilijkheid toen de deurwaarder de sleutel vroeg. Ze zei ja, „en deede mij vervolgens aenstonts den sleutel door haer nigd ter hand stellen”. De deurwaarder vroeg aan de kwezel nog („terwijl ondertusschen de Vorster van Veghel op de deur van 't gebedehuijsje het oog hielt”) naar de hoorn, waarop zij gewoon was te blazen als haar „gemijnte” naar de kerk moest komen. Dirske Jan Frensen antwoordde: „Ik heb geen hoornen, maar als ik den hoorn noodig hebben, dan leen ik die van mijne nigd daer ik bij inwoone, en dat is maer eenen ordinairen Hoorn, die se ook gebruiken als de koeijen naar de Weijde moeten gedreven worden”.

Deurwaarder Van Rijssen heeft de hoorn niet gekregen. Hij heeft „de deure met twee cachetten met mijn ordinair zegel ordentelijk verzegeld”. Als hij de kapel gesloten heeft sluit hij ook zijn schriftelijk relaas af en citeert de woorden die Dirske Jan Frensen bij het afscheid nemen tegen hem zei:

„Wij hebben van dit Hijlige Huijsje extraordinair veel gebruik gemaekt om in te gaan bidden ten tijde als de sterfte onder de Beesten was”.

Dirske Jan Frensen wist toen nog niet, dat de deurwaarder tien weken later nog een keer terug zou komen om de onkostenvergoeding te innen. Dirske betaalde daarvoor toen 172 gulden en acht stuivers.¹⁶⁾

Tot zover het verslag van tien schuurkerk-sluitingen, gereconstrueerd uit documenten van het Officie-Fiscaal. Een zeer beperkt aantal documenten, onvoldoende om er grote conclusies aan te verbinden. Wèl voldoende om

vragen te stellen. Een daarvan is: Waarom worden voor overtredingen van gelijksoortige aard, zo verschillende strafnormen gehanteerd? Als in drie schuurkerken een dakbeschot wordt aangebracht, moeten twee daarvan het weer afbreken (Lommel en Hilvarenbeek), en mag één (Boxtel) het bij oogluiking laten zitten. Waarom is de duur van de schuurkerk-sluiting, voor dezelfde overtreding, zo verschillend? (Lommel 9 maanden, Hilvarenbeek en Boxtel 4 maanden). Op het eerste gezicht spreekt uit deze vergelijking een soort willekeur, waarvan we moeten aannemen dat ze gehanteerd of getolereerd wordt door het hoogste bestuursorgaan van het land, de HoogMogende Heren Staten Generaal. Een zelfde willekeur lijkt norm te zijn geweest bij het verbieden van functie-uitoefening door pastoors. In Oirschot omdat een gevangene of gegijzelde, door geweldenaars uit het gevang was gehaald; in Nuland omdat twee jonge meisjes naar het „buitenland” zijn gebracht of gevlucht. Men vraagt zich af welke wetten of normen aan deze „rechtsbedeling” ten grondslag kunnen liggen.

Zo blijven er vragen over. Maar misschien vinden we in de toekomst, in het kortgeleden toegankelijk gemaakt archief van de Raad van Brabant daar nog antwoorden op. Dat moeten we dan maar hopen.

Noten

- 1) Rijksarchief Den Bosch. Raad van Brabant nr. 515.
- 2) W. Meindersma: Stooringe van rk. bedehuizen enz. Overdruk Nieuw Theologisch Tijdschrift Haarlem 1915 blz. 2.
- 3) Bossche Bijdragen jg. 2 blz. 122 e.v.
- 4) Weijters noemt 4½ maand in 1756. Met gansen trouw jg. 19-1969.
- 5) Schutjes schrijft dat na 1648 de heren van het kasteel Loon op Zand het katholieke geloof trouw bleven. De slotkapel strekte de katholieken tot veel troost. Later is het brouwhuis bij het kasteel tot schuilkerk ingericht.
L. Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Bosch deel 4-1873 blz. 747.
- 6) Coppens noemt nog een tweede geval in Nuland waarbij als vergelding de schuurkerk 1½ jaar gesloten, de pastoor 13 maanden gevangen werd gezet en vijftien Maaslandse parochies te zamen 4900 gulden boete bijeenbrachten. In het onderhavige dossier van de Raad van Brabant hierover geen gegevens.
J. Coppens: Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's-Hertogenbosch.
- 7) Uit een resolutieboek van de Raad van State (dus niet de S.G.) blijkt dat op 18 december 1752 de Staten Generaal beslisten op een verzoekschrift van pastoor en kerkmeesters van Hilvarenbeek, om het dak van het kerkhuis met planken te mogen beschieten.
F. van Hoeck s.j.: Besluiten van de Raad van State betrekking hebbende op kerkelijke zaken in de Meierij 1648-1794. Bossche Bijdragen deel 21 blz. 52 e.v.
- 8) De schuurkerk in Boxtel zou pas heropend zijn na betaling van 550 gulden. H. van Velthoven: Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch, Amsterdam 1935 blz. 168.
- 9) Sinte Geertruijdsbronne 14 jg. 1937 blz. 51 e.v.
- 10) Een soort parochie-memoriaal over Wouw meldt dat in 1763/64 in Wouw een nieuwe schuurkerk werd gebouwd. Op 19 juli 1764 werd de kerk ingewijd. Er was een hoogmis met diaken en subdiaken; de mis werd voorafgegaan door Veni Creator en besloten met het Te Deum. Het koor uit Roosendaal zong en de organist bespeeld het orgel dat al elf jaar had gezwegen . . .! Taxandria jg. 50-1943 blz. 120.
- 11) In hetzelfde jaar moet de schuurkerk van Donk ook gesloten geweest zijn, want het resolutieboek van de Raad van State vermeldt in dat jaar twee rekesten uit Beek en Donk om heropening van de kerkschuur. F. van Hoeck s.j. in Bossche Bijdragen deel 21 blz. 59.

- 12) Meuwese maakt melding van de stichting van deze Cornelius-kapel in 1483. Ze lag midden in het dorp en werd afgebroken in 1869/70. De kapel had een strooien dak; oude mensen spraken van de „strooien” kapel. Dr. A. Meuwese: Erp, gemeente en parochie. Den Bosch 1955 blz. 45-56 en 139.
- 13) De wel zeer Fries klinkende naam Dirske, zal waarschijnlijk door een boven-Moerdijkse ambtenaar verkeerd zijn begrepen. Vermoedelijk is in het spraakgebruik de naam Durske (= meisje) gebruikt.
- 14) Het is opmerkelijk dat bij een kapel van de H. Cornelius op een hoorn wordt geblazen. Is het toeval? De hoorn is namelijk het vaste attribuut van deze heilige.
W. Knippenberg: Brabants Heem 1959 – blz. 118.
- 15) De hier genoemde heiligen Sint Teunis en Sint Hubert behoren met Sint Cornelius en Sint Quirinus tot de vier Heilige Maarschalken. We mogen daarom misschien veronderstellen dat het hier genoemde „onbekend beeld” dat van Sint Quirinus was.
W. Knippenberg: Brabants Heem 1959 – blz. 115 e.v.
- 16) Schutjes (deel 3 blz. 294) maakt melding van een beneficie dat aan de Corneliuskapel te Boerdonk was verbonden. De rector van de kapel, tevens kapelaan in Erp, las op zondagen de mis in de kapel, tot ongenoegen van de Erpenaren die zondags van de vroegmis verstoken bleven. Deze dienst bleef na 1648 voortduren en in het midden van de achttiende eeuw kwam de kapelaan van Erp Jacobus Bernulli de kapel nog bedienen.
In de omslag met stukken van het Officie-Fiscaal over Boerdonk, bevindt zich een getuigenis uit 1756, van twee uit Boerdonk geboortige mannen. Zij verklaren onder eede meermalen te hebben gezien dat de Roomse pastoor uit Erp in de kapel te Boerdonk de dienst deed, maar dat zulks de laatste twintig jaar niet is voorgekomen.
Deze verklaring is in lijnrechte tegenspraak met de bewering van Schutjes. Of moet het onder eede afgelegd getuigenis zo worden verstaan, dat de pastoor uit Erp in twintig jaar tijds niet in de kapel gecelebreerd heeft, maar dat de kapelaan uit Erp dat nog iedere week deed?